

gression og en progression, der virkelig fortjener dette navn? Hvor megen regression behøver mennesket for at kun-

ke at »vejen indad« behøver vi at gå for at kunne skabe virkelig forandring udadtil?

- 1) Gammeltestamentlig profet, hvis dødsoplevelse symboliseres af, at han blev slugt af en hval
- 2) Se Jung-afsnit s. 136

(Fra Dorothee Sölle: Henrejsen, s. 86 ff, Gyldendal 1978)

Birgitte Bech
Religionspsykologi
Et grænse land, 3 oplag
systeme, Herning 1994

Er »moderreligion« og »faderreligion« to forskellige umodne religionstyper?

Eric Fromms religionstypologiske teori

Hele dette hovedafsnit kan samles op gennem en kort præsentation af den religionspsykologiske teori, som skyldes den humanistiske psykolog Eric Fromm, 1900-1980:

1. Der er forskellige religionstyper

Det er ikke nødvendigt at stille Freuds teori om faderforholdets religiøse betydning op overfor Grofs/Jacobsens teori om moderforholdets religiøse betydning som to religionsteorier, der udelukker hinanden. Der kan være tale om to *forskellige religionstyper*, der eksisterer side om side. Dermed er der basis for at opstille en religiøs typeteori.

Religionspsykologisk forskning har netop ofte udmøntet sig i en inddeling af religiøsiteten i forskellige typer. Ud af de talrige typologier må vi foreløbig begrænse os til at se på dette ene eksempel: opdelingen i »faderreligion« og »moderreligion« - en typologi, der især gøres gældende i psykoanalytisk inspireret forskning.

Erich Fromms teori om religiøse typer opererer med i alt 4 typer, der anskues som 4 på hinanden følgende faser ikke blot i den enkelte persons psykiske udvikling, men også i menneskehedens religionshistoriske udvikling:

- Naturreligion
- Matriarkalsk religion (Moderr.)
- Patriarkalsk religion (Faderr.)
- Religion uden personligt Gudsbegreb

- Naturreligion bliver ikke indgående behandlet hos Fromm; det gør derimod de 3 sidstnævnte typer:





a. *Moderreligion* er karakteriseret af længsel efter sammensmeltning med det guddommelige, total hengivelse og omsluttethed af Gud. Den har som grundlag spædbarnets oplevelse af grænseløshed i det gensidige afhængighedsforhold til moderen («symbiosen»). Denne tendens udtrykker sig tydeligst i mystikerens længsel efter at komme bag om al opsplittethed, hinsides tænkning og vilje og »flyde sammen med helheden som vanddråben med havet«. Denne matriarkalske kvalitet kan iflg. Fromm kendetegne naturreligioner, men også nulevende verdensreligioner, især de fjernorientalske religioner hinduisme, buddhisme og taoisme.

Fromm beskriver under ét den typiske moderkærlighed og det matriarkalske gudsforhold som *betingelsesløst* og *alt-omfattende*. Fordi kærligheden er betingelsesløs, kan den ikke beherskes eller erhverves. Er den der, giver den den elskede en følelse af lyksalighed. Er den der ikke, fremkalder det en følelse af fortabthed. Moderen elsker sine børn, fordi de er hendes børn, og ikke fordi de opfylder hendes ønsker.

b. *Faderreligion* kalder Fromm den religiøsitet, der er afgørende præget af faderbilledet i gammeldags forstand. Den har som grundlag en oplevelse af *autoritets- og retsforhold*, som er karakteristisk for barnets forhold til en stærk og frygtet myndighed, der sætter grænser. Den er karakteriseret af skyldfølelse og forsoningsbehov; der er spænding mellem på den ene side frygt og behov for underkastelse og på den anden side trang til oprør. Psykologisk forudsætter faderreligionen adskillelsen mellem et jeg og et du og mellem subjekt og objekt. Den forudsætter dannelsen af jegidentitet og erfaringen af konflikt. Den har med aggression og handling at gøre og med oplevelsen af at blive vurderet. Det vigtige tema er kampen for at stå retfærdiggjort i faderens øjne. Det ligger nemlig i faderkærligheden, at den stiller krav, og at den er betinget af lydighed.

Dette patriarkalske præg kendetegner de nuværende nærorientalske religioner: kristendom og især jødedom og islam, - de samme religioner, der lægger vægt på etik og moral og har et udviklet skyldbegreb. Den religiøse stræben er en stræben efter at blive godkendt (retfærdiggjort), i kristendommen ved en forlørsers nådige mellemkomst.

Selvom jødedom, kristendom og islam således er præget af patriarkatet, er moderkærligheden stadig en komponent, der kan indgå i disse religioner. I realiteten kan alle mulige *blandinger* tænkes. Den protestantiske kristendom understreger f.eks. netop, at Guds kærlighed er betingelsesløs. Den religiøse moderkærlighed blev nemlig af protestantismens fader Martin Luther fjernet fra Maria og ført tilbage på den barmhjertige Gud-fader, mener Fromm.

2. For modne mennesker er Gud et symbol

Eric Fromms teori er ikke blot beskrivende, men religionskritisk. Fromm er tysk-amerikaner af jødisk afstamning, repræsentant for den sådaldte *Frankfurterskole* hvis psykologiske retning også går under betegnelsen »kritisk teori«. Det er en gruppe af samfundskritiske filosoffer, der har lært af både psykoanalysen og marxismen. Frankfurterskolens filosoffer var - naturligvis - rystede over, hvordan nazismens og fascismens tilhængere under 2. verdenskrig kunne overgive sig til autoritære systemer og ideologier. Denne politiske massedannelse forklarer Fromm sådan, at mennesket ikke magter friheden. Det vil betale en meget høj pris for at slippe for at stå alene. Frygten for ensomheden fører til flugten fra friheden. Hvorfor er det sådan?

Det er Fromms tese, at mennesket aldrig ret kommer over løsrivelsen fra det symbiotiske fællesskab med moderen. Livet igennem drives det af adskillelsesangst, og derved kan efter Fromms formodning også megen religiøsitet forklares. Religion udspringer iflg. Fromm af behovet for at overvinde ensomheden. En af årsagerne til elendigheden kan være, at mennesket har for skrøbelig en selvfølelse. Har man ikke lært at føle en sund selvkærlighed, fordærvs i virkeligheden også ens kærlighed til medmennesket og til Gud.

Her er det værd at bemærke, at der efter Fromms opfattelse er noget udviklet, noget umodent og foreløbigt ved såvel moderreligion som faderreligion. At have et personligt Gudsbegreb, altså at opfatte Gud som en person tilfredsstillende ikke Fromms intellekt. En personlig Gud er en »historisk størrelse«, han godt kan undvære. Moden religiøsitet er iflg. Fromm at betragte Gud som *et symbol, en ide eller et værdibegreb*.

Fromm er kritisk over for Freud, fordi Freud alene beskæftiger sig med umoden religiøsitet. Når Freud opfatter Gudsforholdet som kendetegnet ved tilbagevenden til barnlige følelser, skyldes det, at han har et umodent Gudsbegreb. Den Gud, hvis dyrkelse Freud protesterer imod, er nemlig for menneskelignende («antropomorfe»). Freud har altså set bort fra det mere filosofiske Gudsbegreb.

Fromm om Gud som fader og Gud som princip:

Forskellen mellem den moderlige og den faderlige side ved kærligheden til Gud er kun et af de forhold, der bestemmer arten af denne kærlighed. Et andet forhold er den grad af modenhed, den enkelte har nået både med hensyn til hans opfattelse af Gud og med hensyn til hans kærlighed til Gud.

Efter at udviklingen er gået fra en moder-centreret til en fader-centreret samfunds- og religionsstruktur, er vi hovedsageligt henvist til at spore, hvordan kærligheden modnes inden for de patriarkalske religioners udvikling. I begyndelsen af denne udvikling finder vi en despotsk, jaloux Gud, som betragter det menneske, han har skabt, som sin ejendom, som han har lov til at gøre med, som han har lyst til. Det er på dette udviklingstrin, Gud uddriver mennesket af Paradis, for at det ikke skal spise af kundskabens træ og blive som Gud selv, og det er på dette udviklingstrin, Gud beslutter at udrydde menneskeracen, fordi ingen af menneskene behager ham undtagen yndlingssønnen Noah. Det er også på dette udviklingstrin, Gud forlanger af Abraham, at han skal dræbe sin eneste, elskede søn Isak for at bevise sin kærlighed til Gud gennem fuldkommen lydighed. Men samtidig begynder en ny fase. Gud indgår en pagt med Noah, der også binder ham selv, hvori han lover aldrig at ødelægge menneskeracen. Han er ikke blot bundet af sit løfte, men han er også bundet af sit eget retfærdighedsprincip, og af denne grund må han bøje sig for Abrahams bøn om at spare Sodom, hvis der blot er 10 retfærdige

mennesker i byen (...). Udviklingen går i retning af at ændre Gud fra at være en faderskikkelse til at være et symbol på sine egne principper: retfærdighed, sandhed og kærlighed. Gud er sandhed, Gud er retfærdighed. På dette trin er Gud ophørt med at være en person, et menneske, en fader. Han bliver symbolet på enhedens princip bag tilværelsens mangfoldighed, på blomsten der skal spire af det åndelige sædekorn i mennesket. Gud kan ikke have et navn. Et navn står altid for en ting eller en person, noget begrænset, og hvordan kan Gud have et navn, hvis han hverken er en person eller en ting?

Det mest slående eksempel på denne ændring har vi i Bibelens beretning, hvor Gud viser sig for Moses. Da Moses siger, at hebræerne ikke vil tro, at han er sendt af Gud, hvis han ikke kan fortælle dem Guds navn (hvordan skulle afgudsdyrkere kunne forstå en navnløs gud, da det jo netop hører med til en afgud af have et navn?), gør Gud en indrømmelse. Han siger til Moses, at hans navn er »Jeg er den, som jeg er«. »Jeg er« er mit navn. »Jeg er« betyder, at Gud er grænseløs. (...)

De yderste konsekvenser af den monoteistiske¹⁾ ide kan kun være slet ikke at nævne Guds navn og ikke tale om Gud. Så bliver Gud sådan, som den monoteistiske teologi opfatter ham: den navnløse ener, den inderste årsag, der ikke kan udtrykkes i ord, til universets fænomener, til hele tilværelsen. Gud bliver sandhed, kærlighed, retfærdighed. Gud er mig i samme grad, som jeg er et menneske (...).

Jeg kræver stadig lige som et barn, at der skal være en fader, der frelser mig, der våger over mig, der straffer mig, en fader, der kan lide mig, når jeg er lydige, og som bliver vred, når jeg er ulydige. De fleste mennesker er øjensynligt ikke kommet ud over dette barnlige stade i

for er troen på Gud for de fleste mennesker troen på en hjælpende fader- en barnlig illusion. Dette er stadig den dominerende form for religion, til trods for at nogle af menneskehedens store lærere og nogle få andre mennesker er kommet ud over den.

1) monoteisme er tro på én Gud, tro på ét guddommeligt princip.

(Fra Eric Fromms: »Kunsten at elske« s. 88 ff, Reitzel 1980)

Tekst nr. 16

Fromm om moden og umoden religion:

Vi kan nu vende tilbage til en vigtig parallel mellem kærlighed til vore forældre og kærlighed til Gud. Barnet begynder med at være knyttet til moderen som al tilværelses grundvold. Det føler sig hjælpeløst og har brug for moderns altfavnende kærlighed. Derefter finder det et nyt mål for sin hengivenhed i faderen, der bliver det ledende princip for tanke og handling. På dette udviklingstrin er behovet for at skaffe sig faders anerkendelse og undgå hans mishag det stærkeste motiv. Når det er blevet helt modent, har det frigjort sig fra moders og faders personer som beskyttende og befalende magter; det har etableret de mødrene og fædrene principper i sig selv. Det er blevet sin egen fader og moder. I menneskehedens historie ser vi den samme udvikling: Til at begynde med er kærligheden til Gud den hjælpeløse tilknytning til en moder-gudinde. Over den lydige hengiven-

hed for en fadergud nås et modent stade, hvor Gud ophører med at være en ydre magt, hvor mennesket har inkorporeret kærlighedens og retfærdighedens principper i sig selv, hvor det er blevet eet med Gud, og måske nås et punkt, hvor mennesker kun taler om Gud i en poetisk, symbolsk betydning.

(...) Hvis et menneske ikke frigør sig fra den incestuøse¹⁾ tilknytning til moderen, klanen, nationen, hvis det bevarer den barnlige afhængighed af en straffende, belønnende far (...) kan det ikke udvikle en mere moden kærlighed til Gud.

(...) Alle disse faser, fra det tidligste, mest primitive og til de højeste udviklingstrin, er stadig til stede i vore dages religion. Ordet »Gud« betegner stammehøvdingen så vel som det »absolutte intet«. På samme måde har hvert individ i sit eget ubevidste bevaret alle udviklingsstrinene fra det hjælpeløse

Propriety of the Erich Fromm Document Center. For personal use only. Citation or publication of material prohibited without express written permission of the copyright holder.
Eigentum des Erich Fromm Dokumentationszentrums. Nutzung nur für persönliche Zwecke. Veröffentlichungen – auch von Teilen – bedürfen der schriftlichen Erlaubnis des Rechteinhabers.





spædbarn og fremover, sådan som Freud har påvist det. Een ting er sikker: Kærligheden til Gud svarer i sin form til den enkeltes kærlighed til mennesker, og den virkelige karakter af kærlighed til Gud og mennesker er ofte ubevidst, overdækket og rationaliseret af en mere moden *tanke* om, hvad kærlighed er.

Hvis man helt analyserer den enkeltes kærlighed til mennesker, vil man

- 1) incest = blodskam
- 2) barnligt

(Fra Eric Fromm: »Kunsten at elske«, s 88-91 + 101 ff, Reitzel 1980).

Tekst nr. 17

Teologisk perspektiveringstekst:

Et kvindeligt evangelium

Kirsten Sarauw er en af de danske præster, der bevidst arbejder på at frigøre teologien fra faderbilledet. Vi skal se et eksempel på, at hendes teologiske sprog er beriget med det kvindelige, man kan måske sige med matriarkalsk religiøsitet:

Teksten er et notat, hun har gjort i forbindelse med *Maria Bebudelsesdag* (9 mdr. før Jesu fødselsdag - Se Luk 1,26-38).

Plukkede den første påskelilje i haven idag og stod lidt i forårssolen inden gudstjenesten. Ovre i kirken lå alteret badet i sollys - at stå der midt i varmen og det blændende lys var som at føle det helliges nærhed. Marias bebudelse! Så kvindeligt denne fortælling dog er i modsætning til Det gamle Testaments skabelsesberetning, hvor grundtanken er den typisk mandlige forestilling om

finde, at skønt den har sine rødder i hans forhold til familien, er den bestemt af strukturen i det samfund, han lever i. Hvis den sociale struktur er præget af underkastelse under en autoritet (åbenlys autoritet eller markedets og den offentlige menings anonyme autoritet), vil hans gudsbegreb være infantilt²⁾ og langt fra den modne opfattelse, hvis spirer kan findes i den mono-teistiske religions historie.

tig Gud, hvem skabningen skylder hele sin eksistens, en ejer og en ejendom, en herre og hans undergivne. Afstanden mellem Gud og menneske er uendelig og uoverkommelig. En magtens myte som uvægerligt afstedkommer en spalte ned gennem universet mellem Gud og menneske, mellem jeg og du, ondt og godt, lys og mørke, rent og urent: en spalte i vort eget sind.

I fortællingen om Marias bebudelse knyttes det skabende princip sammen med undfangelsen. Der er ikke længere tale om en skaber og et værk, altså om adskillelse, men om sammensmeltning i en organisk enhed. Verden gennemstrømmes indefra af det guddommelige

(Fra Forum for kvindeforskning.)

som en avlende, fødende kraft. Skabning og guddom deltager i hinandens væsen. Gud er i verden, ikke uden for den. Den orden, der findes, finder sig selv. Den er vækstens orden, vækstens mytiske orden. Gud ejer ikke verden som en hersker og moralsk dommer, men han er underlagt verden, deltagende i alt levende som en afmagt, sådan som alt, hvad der beforder liv, er ikke-magt og sårbart. Den patriarkalske moral, som bygger på magtprincippet og taler om dom, skyld og tilgivelse, ændres i retning af det kvindeligt-moderlige til indføling, forståelse, deltagelse. Den anden Adam er ikke mandeskabt, men kvindefødt.